

В.Б. Буторіна

**ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ПІДПРИЄМНИЦТВА**

У статті проаналізовано формування окремих складових підприємництва за умов трансформації суспільного виробництва. Визначено стримуючі і сприятливі фактори використання людиною підприємницьких здібностей у різних соціально-економічних системах.

Ключові слова: підприємництво, підприємницькі здібності, новаторство, ризик, товарне виробництво, натуральне виробництво, праця, земля, капітал, спосіб виробництва.

Постановка проблеми. У людському суспільстві під час провадження господарської діяльності здавна виявляється така здатність окремих індивідів як підприємливість. Зародження і прояв підприємницьких здібностей, використання окремих функцій підприємництва для підвищення ефективності поєднання ресурсів історично переплелись як з першим, так і з другим піділами праці. Тому дослідження формування і розвитку підприємництва буде неповним без аналізу джерел його виникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До початку ХХ ст. у економічній думці переважали дослідження понятійного апарату та функцій підприємництва – Р. Кантільйон, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл. Вчені ХХ ст. приділяли більшу увагу взаємодії підприємництва з іншими сферами суспільного життя та переосмисленню підприємницької діяльності в цілому – М. Вебер, В. Зомбарт, Е. Кросленд і Дж. Стрейчі, Л. Мізес, Ф. Хаєк, М. Фрідмен, Дж. Гелбрейт. Роль підприємництва у суспільстві зазнала нового тлумачення – Й. Шумпетер, П. Друкер. Вітчизняні вчені досліджують теоретичні основи розвитку підприємницької діяльності в економіці України (Л. Малінчук, Л. Любохинець, В. Сизоненко, Ю. Ніколенко, А. Виноградська), ретроспективні аспекти формування та розвитку підприємництва (В. Небрат, Н. Супрун, О. Вербова, Т. Лазанська, Н. Горін,

Т. Ігнатська, В. Фещенко, О. Кудласевич, О. Богашко), проблеми і перспективи розвитку підприємництва в Україні (А. Чухно, З. Варналій, М. Долішній, І. Козоріз).

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, що розглядається. Появу підприємництва у сучасній його формі пов'язують з етапом формування ринкової економіки. Проте в окремих сферах господарської діяльності і раніше виявлялись окремі функції підприємництва (творча, організаційна, ресурсна). Тому ретроспективне дослідження підприємництва доцільно розпочинати з пошуку його джерел, аналізу процесу зародження окремих елементів підприємницької діяльності.

Мета статті – представити результати дослідження історичних джерел підприємництва, умов його формування, що визначають детермінанти розвитку та успішності підприємницької діяльності.

Виклад основного змісту дослідження. Історичний розвиток підприємництва як економічного і соціального феномену пов'язаний з поступальною зміною економічних та суспільних цілей, продуктивних сил та підприємницьких здібностей. Кожен суспільний лад відзначився в історії передумовами та перешкодами, які впливали на тенденції формування та розвитку підприємництва.

У традиційному суспільстві примітивні знаряддя праці і слабкість розвитку продуктивних сил стали причиною колективізму в організації виробництва та пріоритетності колективних потреб перед індивідуальними [6, с. 120; 12]. Власність була общинною, праця мала колективний характер, а розподіл відзначався зрівняльністю. За таких умов, безперечно, слабо виявлялись навіть окремі складові підприємницьких здібностей, які могли бути притаманними окремим індивідам. Будь-яка господарська діяльність не могла відбуватись на власний розсуд і ризик: колективність прийняття рішення задля досягнення спільних економічних інтересів ставала на заваді. Природний поділ праці і натуральний характер виробництва слугували гальмом організаційно-технологічних нововведень і унеможлилювали реалізацію природної схильності окремих людей до ризику, індивідуалізму та новаторства.

Вдосконалення знарядь і прогрес у соціально-виробничій організації життя спричинили відокремлення скотарства від землеробства та першого великого суспільного поділу праці. І хоч про

прагнення до прибутку у звичному сьогодні розумінні ще не йшлося, проте поява додаткового продукту дала поштовх до усвідомлення економічної ефективності обміну ним. Стрімке відокремлення ремесла як специфічного виду господарської діяльності становить зміст другого суспільного поділу праці і відкриває простір активізації обміну, виникнення товарно-грошових відносин.

Поступовий розвиток продуктивних сил руйнує общинні відносини і виключність общинної власності на засоби виробництва. Виникає фундаментальна основа і невід'ємний атрибут сучасного підприємництва – приватна власність. Праця як виробничий ресурс уже не генерується винятково членами общини, її можна залучати ззовні в залежності від виробничої необхідності. Майнове розшарування суспільства, агресивна поведінка по відношенню до сусідів (воєнні конфлікти) створюють передумови до формування системи залежності та виникнення рабовласництва. При цьому витрати на працю як ресурс люди прагнуть мінімізувати, виникає експлуатація як феномен реалізації влади шляхом використання чужої неоплаченої праці. Управлінські якості та організаційні здібності відрізняють нову соціальну групу, яка становить потенціал формування підприємця.

Зі збільшенням додаткового продукту набули розвитку нові галузі сільського господарства, будівництво, архітектура, наука, мистецтво. Гонитва за підвищенням продуктивності праці спонукала інновації у виробництві засобів праці. Нові професії виникають не лише у сфері матеріального виробництва. Підприємливість окремих членів суспільства знаходить реалізацію у купецькій та лихварській видах діяльності, що відбувається на тлі розвитку товарно-грошових відносин. Саме скорочення прибутковості рабовласницьких володінь стало поштовхом ускладнення земельних відносин між великими землевласниками і вільними селянами-орендарями та рабами (створення системи колонад). У конкурентній боротьбі між виробниками переваги отримують ті, хто найефективніше може поєднувати ресурси і просувати на ринок свій товар, тобто той, хто має підприємницькі здібності.

З огляду на перелічені економічні передумови, закономірними є поділ між сільським господарством і промисловістю, поділ праці на фізичну і розумову, поділ виробництва на велике та дрібне, адміністративний поділ між містом і селом. Феодальний лад передбачав поєднання великої земельної власності з правом кріпака-селянина на ведення власного господарства з використанням

власних засобів виробництва і худоби. Проте право власності на землю залишалось за феодалом, селянин, будучи безпосереднім виробником, у повній мірі не розпоряджався додатковим продуктом, що перешкоджало повній реалізації економічних інтересів селян та пригнобленням реалізації новаторської функції. Переважна частина доходу земельних власників витрачалася на задоволення власних потреб, що скорочувало можливості інвестувати у вдосконалення технології виробництва.

Експлуатація селян передбачала стягнення феодальної ренти, яка за період V–XV ст. трансформувалась із відробіткової та продуктової у грошову. Комутація ренти призвела до поширення товарно-грошових відносин: земля також усе частіше стає об'єктом купівлі-продажу. Саме грошова рента спонукає селян ефективніше виготовляти і реалізовувати додатковий продукт, поступово збільшуючи частку товарного виробництва у порівнянні з переважаючим натуральним. Зокрема, наприкінці XVIII ст. за умов розвитку торговельних відносин у сфері землекористування Франції, Нідерландів, Англії, Західної Німеччини відбулись помітні зміни: феодальна аристократія перетворюється на капіталістичний клас землевласників [15, с. 601]. У власності селян, наприклад, у Франції вже перебувала половина усіх земель [13, с. 32], що уможливило подальшу реалізацію їх економічної свободи та підприємницьких здібностей. Ремісництво у містах ґрунтувалось як на приватній власності майстра на засоби виробництва, так і на його кваліфікації. Для підвищення конкурентоспроможності виробники ремісничої сфери повинні були поєднувати професійні знання і навички та підприємницький хист.

Поступово економічну ефективність ремісники бачать у переході від експлуатації майстрів і підмайстрів до найманої оплачуваної праці, до розподілу праці. Таке вдосконалення трудових відносин відбувається на фоні збільшення обсягів ремісничого виробництва. Стрімкий розвиток торгівлі зміцнив становище купців, які мали в суспільстві усе більший вплив, особливо після об'єднання у численні купецькі гільдії [11, с. 136–137]. Основним ресурсом для підвищення норми прибутку у сфері торгівлі стає підприємницький хист, який включає в себе ризиковість, цілеспрямованість, комунікабельність, раціональність, завбачливість. До кінця XVIII ст. рух продукту праці від поля чи майстерні до споживача відбувається через ринок за участю купця, а відстань становить уже кілька десятків миль.

О. Богашко дослідив на основі неофіційного опитування, проведеного серед науковців, дипломатів МЗС, учасників програми Courants du Monde (France) вплив різних факторів на конкурентоспроможність виробництва в різні епохи. Результати представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Вплив факторів на конкурентоспроможність в різні епохи
(1 – найменше значення, 6 – найбільше значення)

Рушійні сили	Періоди розвитку		
	Первіснообщинний лад	Рабовласництво	Феодалізм
Наявність природних ресурсів	6,0	5,5	5,0
Наявність трудових ресурсів	4,5	5,5	5,25
Наявність капіталу	1,75	3,5	4,25
Інновації	4,0	3,0	3,5
Витонченість ведення бізнесу	1,75	1,25	2,25
Ринкова ефективність	2,0	2,0	3,25
Технологічна готовність (знаряддя праці)	4,75	4,0	4,25
Макроекономічні чинники (податкова система, законодавча база)	1,0	1,25	2,25

Джерело: [2, с. 42].

Отже, поєднання ресурсів у процесі виробництва, елементи управлінської діяльності, обмін результатами праці, рівень інституційного забезпечення провадження господарської діяльності свідчили про зародження і розвиток окремих атрибутів підприємництва та ринкового механізму у докапіталістичний період. Проте подальше зростання потреб суспільства потребувало виокремлення підприємництва як форми економічної діяльності, яка б характеризувалась низкою взаємопов'язаних функцій. Ринкова економічна система, що уже активно формувалась, за умов капіталістичного виробництва набула підприємницького характеру.

Розвиток капіталістичного виробництва призводить до поступової трансформації трудових відносин і появи нових соціальних страт. Частина майстрів окремих цехів стають найманими пра-

цівниками більших промислових виробництв – мануфактур, якими, у свою чергу, володіють більш підприємливі вихідці з промислової та купецької верстви. У процесі первісного нагромадження капіталу новопосталі буржуа також заволодівають земельними ресурсами, а селяни стають найманими працівниками. Прагнення утвердити свій вплив у суспільстві для подальшого збільшення прибутків підкріплюється нагромадженням багатств шляхом колоніальної торгівлі, лихварства, а також работорівлі.

На зламі XVII–XVIII ст. підприємництво уперше стало об'єктом теоретичному аналізу та концептуалізації, яку здійснив Р. Кантільон. За його визначенням, підприємець «купує за визначеною ціною, а продає за невизначеною ціною», що передбачає ризик і непостійний дохід. Такими людьми, на думку англійського вченого, могли бути ремісники, купці, фермери, жебраки, розбійники. Водночас, постать підприємця виокремлюючись з середовища свого походження, відзначалася активністю, спрямованою на економічну діяльність, не завжди продуктивного характеру. Тому підприємництво є особливим видом новаторської діяльності, яка пов'язана з ризиком [10, с. 260–278].

В умовах системи вільного приватного підприємництва поступово поглиблюється спеціалізація праці, оскільки підприємці вбачають необхідність в освоєнні управлінських інновацій, у масовості виробництва: від простої кооперації до мануфактури і машинного (фабричного) виробництва. Прагнення підприємців до підвищення продуктивності виробництва стало однією з причин промислової революції. Пріоритетною складовою підприємницької діяльності є спрямованість на генерування і пошуки нових техніко-технологічних можливостей для досягнення мети підприємницької діяльності [1, с. 43–44].

Технічний прогрес, постання індустріального суспільства, зростання суспільних потреб і жорстка конкурентна боротьба стали передумовами для концентрації капіталу, що, своєю чергою, з другої половини XIX ст. призвело до розвитку монополістичних тенденцій. Далекоглядність найбільш впливових підприємців-монополістів дала поштовх руху капіталів, який став не менш прибутковим, ніж рух товарів. Вони прагнуть скоротити витрати виробництва, збільшити обсяги виробництва й реалізації за доступної ціни, раціонально організувати нові виробництва і модернізувати традиційні. Методи конкурентної боротьби стають більш жорсткими і різноманітними. У свою чергу, реалізація ринковим

механізмом функції санації уможлиблює отримання окремими підприємцями великого монопольного прибутку.

Оскільки грошово-кредитні відносини зазнали стрімкого розвитку, то природним стало виникнення банківських монополій. Зиск підприємці вбачають не лише у концентрації виробництва у межах галузі, а й у об'єднанні промислових та банківських капіталів у фінансовий, виникненні фінансово-промислових груп (в результаті чого виникає новий клас – фінансова олігархія). Межами однієї країни економічні інтереси підприємців-монополістів також не обмежуються – вони укладають союзи на міжнародному рівні. Підприємець цього історичного періоду мав бути наділений рішучістю, вольовим характером, беззаперечними лідерськими якостями, бути новатором. Підприємець стає успішним завдяки прийняттю нетрадиційних рішень з урахуванням наукового поступу у техніці і виробництві [11, с. 136–137].

В умовах тоталітарного суспільства з планово-адміністративною системою управління економікою приватна власність як основа економічної свободи і підприємницької активності витісняється державною власністю і централізованим розподілом. Так зване «державне підприємство» має на меті сприяння зайнятості, обороноздатності, поповненню бюджету, розвиток комунального господарства та забезпечення стратегічних інтересів держави. Така орієнтація і відповідні пріоритети діяльності суперечать самій суті поняття «підприємство», що ставить під сумнів правомірність вживання зазначеного терміна, водночас не заперечуючи можливості і доцільності існування державних підприємств як таких. За умов адміністративно-командної економічної системи підприємство існує лише у спотворених та нелегальних формах – з'являється так званий «чорний ринок», підпільні «цехи», рух перекупників-спекулянтів, так званих «фарцовщиків» і т. д. Загалом, вплив інновацій, технологічної мобільності та організаційної гнучкості, ринкової ефективності на конкурентоспроможність у період соціалізму є відносно невисоким [2, с. 42].

Посилити переваги і знівелювати недоліки системи вільного ринку та планово-центральної директивної системи покликана змішана економіка. Становлення під впливом об'єктивних політичних та економічних причин на початку ХХ ст. державно-монополістичного капіталізму уможливило появу державних підприємств та посилення взаємодії між державою і підприємцями

ким сектором національних економік. Націоналізація і одержавлення приватних підприємств відбуваються на вигідних для власників умовах, у результаті чого вони можуть перевести капітал у більш прибуткову для себе галузь. Економічна політика капіталістичних країн також спрямована на захист підприємництва як передумови забезпечення добробуту населення. Самі ж підприємці вбачають основним чинником свого успіху вдосконалення системи управління, вдосконалення просування і збуту продукції.

Розвиток державно-монополістичного виробництва засвідчив зростання впливу держави на економічні процеси у капіталістичних країнах. У 20-х роках ХХ ст. В. Зомбарт [9] розробив теорію змішаної економіки. Прихильники цієї теорії по-різному бачили роль підприємства в економіці: Е. Кросленд і Дж. Стрейчі [16] вважали, що роль підприємця змінюється з власника на управляючого (менеджера); Л. Мізес, Ф. Хаєк, М. Фрідмен [3] державі доручали створення умов для розвитку підприємства; Дж. Гелбрейт сферу впливу держави назвав «новим соціалізмом», за якого приватний сектор економіки переорієнтовується на вирішення соціальних проблем [5, с. 552–567]. Загалом, в умовах змішаної економіки приватне підприємство широко доповнюється іншими формами, заснованими на корпоративній (акціонерній), кооперативній і державній формах власності.

Проведемо порівняльний аналіз передумов безперервного відтворення підприємства за капіталістичного, соціалістичного ладу і змішаної економіки (табл. 2), використовуючи групування цих передумов на чотири групи, запропоноване українським дослідником З. Варналієм [4, с. 24–25].

Генеza підприємства у ХХ ст. зазнала відчутного впливу з боку теоретиків інноваційно-еволюційної економічної теорії. Й. Шумпетер [14, с. 115–116] довів єдність інновацій та підприємства, П. Друкер [8, с. 99–120] стверджував, що управління нововведеннями допоможе підприємцю забезпечити високу ефективність виробництва в умовах невизначеності.

Друга половина ХХ ст. відзначається формуванням постіндустріальної епохи. У підприємницькій діяльності доцільним стало враховувати зростаючу кількість факторів впливу на виробничі процеси [11, с. 136–137]. Підприємець постіндустріального суспільства повинен передбачати зміни і адекватно реагувати на них. Найбільшої ефективності поєднання ринкових механізмів і

державного управління ідеологи змішаної економіки очікують у ХХІ ст.

Таблиця 2

Передумови безперервного відтворення підприємництва в різні епохи

Передумови	Капіталістичний лад	Соціалістичний лад	Змішана економіка
Правові	Розвиток формальних і неформальних відносин між суб'єктами господарювання, що відповідають вимогам ринкового механізму.	Спрямованість законодавства на утвердження пріоритетності державного управління економічними процесами, в тому числі у сферах виробництва, розподілу та обміну.	Вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємництва, в основі якої лежить як економічна ефективність, так і соціальна справедливість.
Економічні	Свобода господарської діяльності і приватна власність зумовлюють стрімкий розвиток підприємництва. Відсутність перешкод для створення монополій та невідповідність розподілу суспільним-економічним потребам.	Надмірне обмеження товарно-грошових відносин; порушення ринкових законів; здійснення розподілу за вкладеною працею не за принципом ефективності, а за кількісним принципом; необґрунтоване комбінування окремих ринкових механізмів і засад соціалістичного суспільства.	Поєднання ринкового механізму та державного контролю сприяє розвитку «здорової» конкуренції, свободі підприємництва, підвищенню економічної ефективності підприємницької діяльності.
Політичні	Готовність державної влади підтримувати підприємницький сектор економіки, але висока імовірність надання пріоритету у цій підтримці власникам великого капіталу.	Уможливлення націоналізації, висока імовірність недотримання принципів планомірності створюють несприятливий політичний клімат для підприємництва.	Створення сприятливого політичного клімату для ведення підприємницької діяльності, яка не суперечить суспільним інтересам.

Продовження таблиці 2

Передумови	Капіталістичний лад	Соціалістичний лад	Змішана економіка
Психологічні	Переважаюча позитивна суспільна думка стосовно підприємництва, за виключенням негативної реакції суспільства на прояви монополічної влади.	Формування негативного ставлення суспільства до підприємництва.	Позитивна суспільна думка стосовно підприємництва.

Джерело: систематизовано автором з використанням групування [4, с. 24–25].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У різних системах суспільного виробництва умови для розвитку та реалізації підприємництва як форми економічної діяльності були різними. За умов традиційного суспільства (первіснообщинного ладу) посилення впливу індивідуальних економічних інтересів на поведінку людей стає причиною двох перших поділів праці і, як наслідок, виникнення обміну та приватної власності. За часів рабовласницького способу виробництва воно стає масштабнішим, з'являються нові види економічної діяльності, виокремлюються торгівля і лихварство, ускладнюються земельні відносини. Підприємницькі здібності найбільше виявляються у сфері обігу, сільському господарстві і будівництві. Феодальний спосіб виробництва ознаменувався стрімким розвитком торгівлі та цехового промислового виробництва. Трудові відносини поступово тяжіють до використання найманої праці, а земельні – до інституціоналізації землі як об'єкта купівлі-продажу. Отже, поєднання ресурсів у процесі виробництва, елементи управлінської діяльності, обмін результатами праці, увага до інституційного забезпечення провадження господарської діяльності свідчили про зародження і розвиток окремих атрибутів підприємництва і ринкових відносин у докапіталістичний період.

Проте подальше зростання потреб суспільства та розвиток продуктивних сил призвели до виокремлення підприємництва як форми економічної діяльності. Ринкова економічна система за умов капіталістичного виробництва набула підприємницького характеру. Розвиток капіталістичних відносин супроводжувався переходом від ремесла до мануфактури і далі – до фабричного ви-

робництва, а за умов монополістичного капіталізму воно масштабно концентрувалось. На фоні стрімкого розвитку товарно-грошових відносин, промислової революції, формування кредитно-банківської системи, появи фінансового капіталу, з одного боку, загострюється конкурентна боротьба, а з іншого, – зростають монополістичні тенденції.

Прихильники теорії змішаної економіки по-різному бачили роль підприємництва в економіці, наголошуючи на необхідності створення державою умов для його ефективного розвитку без конфлікту з інтересами постіндустріального суспільства. Правові, економічні, політичні та психологічні передумови економічного розвитку є найбільш сприятливими при поєднанні ринкового механізму та державного регулювання сфери підприємницької діяльності.

1. Білоус О. Стратегічний менеджмент. (Введення до теорії). *Вісник Академії наук України*. 1992. №6. С. 43–44.
2. Богашко О.Л. Інноваційна спроможність суспільства – основоположний фактор забезпечення конкурентоспроможності держави. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 4 (70). С. 41–45.
3. Економіка та бюрократія у відкритому суспільстві: до 130-ї річниці з дня народження Людвіга фон Мізеса: збірник наукових праць; за ред. М. Буника, І. Кіянки. Львів, 2012. 232 с.
4. Варналій З.С. Конкуренція і підприємництво: монографія. Київ, 2015. 463 с.
5. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Москва, 2004. 602 с.
6. Гладилін В.М. Про випереджаючу роль розвитку фізичного типу людини в процесі становлення палеолітичного виробництва. *Кам'яна доба України*. 2008. Вип. 11. С. 120–121.
7. Долішній М., Козоріз М. та ін. Підприємництво в Україні: Проблеми становлення і розвитку: монографія. Ужгород, 1997. 363 с.
8. Друкер, Питер, Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: пер. с англ. Москва, 2004. 272 с.
9. Зомбарт В. Собрание сочинений в 3 томах. Т. 3. Санкт-Петербург, 2008. 480 с.
10. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т. I. *От зари цивилизации до капитализма*. Отв. ред. Г.Г. Фетисов. М., 2004. С. 260–278.
11. Лукашевич М.П. Соціологія економіки: підручник. К., 2009. 280 с.

12. Станко В.Н., Гладких М.І., Сегеда С.П. Історія первісного суспільства. К., 1999. 239 с.
13. Токвіль, Алексіс де. Давній порядок і революція; пер. з фр. Г. Філіпчук. К.: Юніверс, 2000. 224 с.
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента и цикла конъюнктуры). М., 1982. 453 с.
15. Норман Дейвіс. Європа : історія ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
16. Strachey, J., Crosland, A. Contemporary Capitalism. London, 1957. 254 p.

References

1. Bilous, O. (1992). Strategic management (Introduction to the theory). *Visnik Akademii nauk Ukrainy* [Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine], 6 (p. 43–44) [in Ukrainian].
2. Bogashko, O.L. (2013). Innovative ability of society is a fundamental factor in ensuring the competitiveness of the state. *Visnyk Chernigivs'kogo derzhavnogo tehnologichnogo universytetu*, 4 (70) (p. 41–45) [in Ukrainian].
3. Bunik, M., Kijanko, I. (2012). Economy and bureaucracy in open society: to the 130th anniversary of Ludwig von Mises. *Zbirnik naukovih prac* [Collection of scientific works]. L'viv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
4. Varnalij, Z.S. (2015). Competition and Entrepreneurship: monograph. Kyi'v: Znannja Ukraïny [in Ukrainian].
5. Galbraith, J.K.. (2004). The New Industrial State. Moskva: AST [in Russian].
6. Gladilin, V.M. (2008). On the prominent role of the development of the physical type of man in the process of the formation of Paleolithic production. *Kam'jana doba Ukraïni*. Vypusk 11 (p. 120–121) [in Ukrainian].
7. Dolishnij, M., Kozoriz, M. (1997). Entrepreneurship in Ukraine: Problems of formation and development: monograph. Uzhgorod: Karpaty [in Ukrainian].
8. Druker, Piter, F. (2004). The tasks of management in the 21st century. Moskva: Vil'jams [in Russian].
9. Zombart, V. (2008). Collected works in 3 volumes. Volume 3. SPb.: Vladimir Dal' [in Russian].

10. Kantil'on, R. (2004). The essay on the nature of trade in general terms. World economic thought. Through the prism of centuries. M : Mysl'. (p. 260–278) [in Russian].
11. Lukashovich, M.P. (2009). Sociology of Economics: Textbook. Kyi'v: Karavela (p. 136–137) [in Ukrainian].
12. Stanko, V.N., Gladkyh, M.I., Segeda, S.P. (1999). History of primitive society. K.: Lybid' [in Ukrainian].
13. Tokvil, Aleksis de. (2000). Ancient order and revolution. K.: Junivers [in Ukrainian].
14. Shumpeter, J. (1982). Theory of Economic Development (The study of entrepreneurial profit, credit, interest and the cycle of conjuncture). Moskva: Progress [in Russian].
15. Norman, Dejvis. (2001). Europe: history Kyi'v: Vydavnyctvovo Solomii' Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
16. Strachey, J., Crosland, A. Contemporary Capitalism. London, 1957. 254 p. [in English].

Одержано 1.11.2017 р.